

SÜD SƏNAYESİNDƏ QIDA MƏHSULLARI İSTEHSALININ İNKİŞAFINDA SAHİBKARLIĞIN ROLU

Xanım MƏMMƏDLİ

Bakı Biznes Universiteti, Bakı, Azərbaycan

*Yazışılan müəllif: Khanim.gasimova96@gmail.com

NƏŞR TARİXİ:

Qəbul edilmə tarixi:

22.05.2026

Nəşr edilmə tarixi:

28.09.2026

AÇAR SÖZLƏR:

sahibkarlıq, aqrar
emal, qida istehsalı,
süd və süd
məhsulları, qida
təhlükəsizliyi

XÜLASƏ

Süd sənayesi aqrar iqtisadiyyatın strateji sahələrindən biri olmaqla ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, kənd yerlərində məşğulluğun artırılmasında və emal sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayır. Məqalədə Azərbaycanda süd sənayesində qida məhsulları istehsalının inkişafında sahibkarlığın rolu qiymətləndirilmişdir. Tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları, normativ-hüquqi sənədlər, FAO, Dünya Bankı və digər beynəlxalq təşkilatların materialları müqayisəli və analitik üsullarla təhlil edilmişdir. Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ölkədə süd istehsalı artmasına baxmayaraq, emal olunmuş süd məhsulları üzrə idxaldan asılılıq hələ də qalmaqdadır. Bunun əsas səbəbləri süd toplama sisteminin yetərinə inkişaf etməməsi, soyuq zəncir infrastrukturunun zəifliyi, kiçik istehsalçıların bazara integrasiyasındakı problemlər və emal müəssisələrinin regionlar üzrə qeyri-bərabər yerləşməsidir. Müəyyən olunmuşdur ki, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, kooperasiya mexanizmlərinin genişləndirilməsi, logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və innovativ emal texnologiyalarının tətbiqi süd sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə mühüm töhfə verə bilər. Məqalədə süd sənayesində sahibkarlığın inkişafı istiqamətində praktiki tövsiyələr də irəli sürülmüşdür.

GİRİŞ

Məqalənin əsasını süd sənayesində qida istehsalının davamlı inkişafı üçün prioritet xammal həcmi artırmaqdan çox, sahibkarlıq vasitəsilə dəyər zəncirini təşkil etməkdir. Ən səmərəli siyasət kombinasiyası regional süd toplama və soyutma mərkəzləri, keyfiyyətə bağlı alış qiyməti, kooperativ-klastər modeli, rəqəmsal izlənilənlik, tərəfdaşlıq əsaslı emal müqavilələri, investisiya və dövrüyyə kapitalına hədəfli güzəştli maliyyə, həmçinin keyfiyyət və ixrac standartları üzrə texniki yardım paketindən ibarət olmalıdır. Bu yanaşma sahibkarlığı “fərdi biznes fəaliyyəti” səviyyəsindən “süd dəyər zəncirinin sistem inteqratoru” səviyyəsinə qaldırır. Bu məqalə yerli rəsmi statistika, normativ sənədlər və beynəlxalq aqrar-biznes ədəbiyyatının birgə təhlilinə əsaslanır.

Məqalə süd sənayesində qida istehsalının inkişafında sahibkarlığın rolunu yerli rəsmi statistika, normativ-hüquqi baza və seçilmiş beynəlxalq mənbələr əsasında təhlil edir. Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanda süd istehsalı 2024-cü ildə artmağa davam etsə də, süd və süd məhsulları üzrə özünütəminatmə göstəricisinin zəifləməsi, kərə yağı və pendir kimi emal olunmuş məhsullarda idxalın qalması və regionlar üzrə istehsalın qeyri-bərabər məkan bölgüsü dəyər zənciri boyunca sahibkarlıq institutlarının daha dərinləşdirilməsini tələb edir. Emal müəssisələrinin modernləşdirilməsi zərurəti Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015–2020-ci illər üçün Dövlət Proqramında da qeyd olunmuşdur (Dövlət Proqramı, 2014).

Qloballaşma şəraitində aqrar sektorun inkişafı dövlətlərin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas prioritet istiqamətlərdən biri hesab olunur. Bu baxımdan süd sənayesi həm kənd təsərrüfatının, həm də qida emalı sənayesinin ən mühüm sahələrindən biri kimi çıxış edir. Süd və süd məhsulları insanların gündəlik qida rasionında mühüm yer tutduğundan bu sahədə istehsalın dayanıqlı inkişafı iqtisadi və sosial baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu məsələ Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramında (2008–2015-ci illər) da əsas prioritetlərdən biri kimi öz əksini tapmışdır (Dövlət Proqramı, 2008).

Azərbaycanda son illər kənd təsərrüfatının inkişafı istiqamətində həyata keçirilən dövlət proqramları süd istehsalının artmasına müsbət təsir göstərmişdir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2024-cü ildə ölkədə süd istehsalı 2,3 milyon tona yaxın olmuşdur. Bununla

yanaşı, süd və süd məhsulları üzrə özünütəmin etmə səviyyəsinin tam təmin edilməməsi, bəzi emal məhsullarında idxaldan asılılığın davam etməsi və regional inkişaf fərqləri süd sənayesində sahibkarlığın daha da gücləndirilməsini zəruri edir. Müstəqillik dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının struktur transformasiyası aqrar sahənin, o cümlədən qida sənayesinin inkişafı üçün yeni institusional şərait yaratmışdır (Nadirov, 2001).

Müasir iqtisadi yanaşmalara görə sahibkarlıq yalnız məhsul istehsalı ilə məhdudlaşmır. Sahibkarlıq eyni zamanda istehsalın təşkili, innovasiyaların tətbiqi, logistikanın idarə olunması, məhsulların emalı, marketinq fəaliyyəti və bazara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi kimi funksiyaları da özündə birləşdirir. Süd sənayesində bu funksiyalar dəyər zəncirinin bütün mərhələlərini əhatə edir və istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edir. Qida sənayesinin inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi respublika iqtisadiyyatının strukturunda emal sahələrinin xüsusi çəkisinin artırılması zərurətini şərtləndirir (Quseynova, 2011).

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə süd sənayesinin uğurlu inkişafı əsasən kooperativ sahibkarlıq modellərinin tətbiqi, müasir emal texnologiyalarından istifadə, keyfiyyət standartlarının təmin edilməsi və dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəli təşkil olunması hesabına mümkün olmuşdur. Bu baxımdan Azərbaycanın süd sənayesində də sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin dəstəklənməsi, innovativ texnologiyaların tətbiqi və emal müəssisələrinin modernləşdirilməsi aktual məsələlərdən biri hesab edilir.

MATERIAL VƏ METODLAR

Bu tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanda süd sənayesində qida məhsulları istehsalının inkişafında sahibkarlığın rolunu qiymətləndirmək, mövcud problemləri müəyyənləşdirmək və onların aradan qaldırılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər irəli sürməkdir. Tədqiqat nəticələrinin aqrar siyasətin formalaşdırılması, sahibkarlığın inkişafı proqramlarının hazırlanması və süd sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması baxımından praktiki əhəmiyyət daşıdığı hesab olunur.

Metodoloji olaraq prioritet yerli rəsmi mənbələrə verilib. Əsas baza kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin kənd təsərrüfatı və ərzaq balansları məcmuələri, sənaye məlumatları, habelə normativ aktların rəsmi bazası olan E-Qanun üzərindən qanunlar və Nazirlər Kabinetinin qərarları istifadə olunub. Qida təhlükəsizliyi və nəzarət məsələlərində Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin və əlaqəli normativ aktların, konseptual çərçivə üçün isə Food and Agriculture Organization of the United Nations, World Bank və Organisation for Economic Co-operation and Development materiallarının məlumatlarından istifadə edilib. Son tam illik statistik baza 2024-cü ilə aiddir; 2025-2026 üzrə daha çox operativ və parçalı bülletenlər mövcuddur. Bu, hesabatda ayrıca məhdudiyyət kimi qeyd olunur.

NƏTİCƏLƏRİN MÜZAKİRƏSİ

Süd sənayesində sahibkarlıq yalnız “müəssisə açmaq” deyil; o, dəyər zəncirinin koordinasiyası, keyfiyyət standartlarının tətbiqi, logistika və soyuq zəncirin qurulması, xammalın bazara integrasiyası, məhsul çeşidləndirilməsi və bazar riskinin bölüşdürülməsi funksiyasını yerinə yetirir. FAO-nun materiallarında kiçik istehsalçıların süd zəncirində böyük paya sahib olduğu, lakin onların bazara integrasiyası üçün toplama, xidmət və bazar əlaqələrinin həlledici olduğu vurğulanır; World Bank isə aqrobiznes KOB-larını kiçik istehsalçıları milli bazara bağlayan əsas institusional halqa kimi qiymətləndirir. Eyni zamanda, süd və süd məhsulları yüksək tez xarab olan qida olduğuna görə keyfiyyət nəzarəti, izlənilənlik və gigiyenik standartlar digər bir çox aqrar məhsula nisbətən daha sərtir. (FAO, n.d.)

Azərbaycan üzrə FAO-nun dəyər zənciri boşluqları təhlili süd sektorunda istehsaldan aqreqasiyaya və emal sonrası işlənməyə qədər bir çox mərhələnin zəif qaldığını, yaxşı qurulmuş süd toplama sxemi və toplama məntəqələri şəbəkəsinə yüksək tələbat olduğunu qeyd edir. Bu, sahibkarlığın rolunu mikro səviyyədə fermerlikdən daha çox, orta miqyaslı toplama-emal-logistika platformalarının qurulması kimi oxumağa əsas verir. Başqa sözlə, süd sənayesində sahibkarlıq ən

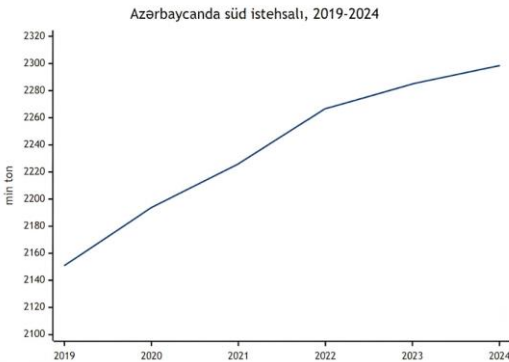
səmərəli formada “ekosistem sahibkarlığı”dır. (O'Connell, 2018). Emal sənayesi ilə xammal istehsalı arasında sahələrarası əlaqələrin zəifliyi dəyər zəncirinin bütövlükdə səmərəliliyinə mənfi təsir göstərən amillərdən biri kimi qeyd olunur (Abbasov, 2007).

Cədvəl 1. Müsbət və mənfi argumentlərin analitik müqayisəsi

Ölçü	Müsbət argument	Mənfi argument
Məhsuldarlıq	Sahibkarlıq yem, genetika, texnika və toplama intizamı vasitəsilə məhsuldarlığı artırır	Kiçik ölçülü və parçalanmış təsərrüfatlarda texnologiyanın maya dəyəri yüksək qalır
Dəyər əlavə etmə	Südün pendir, yağ, qatıq, qaymaq, yoqurt və funksional məhsullara çevrilməsi əlavə gəlir yaradır	Emal investisiyası kapital tutumludur; enerji və soyutma xərcləri yüksəkdir
Bazar inteqrasiyası	KOB-lar xammalı şəhər və ixrac bazarına bağlayır	Aralıq vasitəçilərin dominantlığı istehsalçı marjasını azalda bilər
Keyfiyyət və təhlükəsizlik	Standartlaşdırma və izlənilənlik istehlakçı etimadını və ixrac imkanını artırır	Keyfiyyət standartlarının tətbiqi kiçik istehsalçı üçün uyğunlaşma xərci yaradır
Regional inkişaf	Südcülük kənd yerlərində daimi gəlir və qadın əməyinin monetizasiyası üçün əlverişlidir	Regionlararası logistika bərabərsizliyi və bazara çıxış fərqi qeyri-bərabər inkişaf yarada bilər
Rəqabət	Yeni sahibkarlar məhsul və kanallarda innovasiya gətirir	Emal bazarında konsolidasiya artarsa, alış gücü az sayda müəssisədə cəmlənə bilər

Mənbə: Cədvəl yerli rəsmi mənbələr və beynəlxalq aqrobiznes ədəbiyyatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. (FAO, n.d.)

2024-cü il üzrə rəsmi statistikaya görə, ölkədə süd istehsalı 2 298,5 min tona çatmışdır. 2019-2024 dövründə artım davam etsə də, artım tempi son illərdə zəifləyib. Eyni zamanda, süd və süd məhsulları üzrə idxal 2024-cü ildə 717,2 min tona yüksəlib və özünütəminatmə 83,9 faizə enib. Bu o deməkdir ki, istehsalın nominal artımı daxili tələb, məhsul strukturu və emal keyfiyyəti baxımından tam kompensasiyaedici olmayıb. Üstəlik, südün 2024-cü ildə təxminən 98,5 faizi inək və camış südündən, cəmi 33,9 min tonu isə qoyun-keçi südündən ibarət olub ki, bu da niş emal segmentlərinin hələ zəif olduğunu göstərir. (DSK, 2025a).

Qrafik 1. Azərbaycan süd istehsalı (2019-2024)

Bu qrafikdən görünür ki, artım trayektoriyası yuxarı yönlüdür, lakin çox dik deyil; buna görə siyasət prioriteti “yalnız daha çox süd” yox, “daha çox dəyər əlavə və daha səmərəli emal” olmalıdır. (DSK, 2025b)

Süd sənayesi aqrar istehsalın yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrindən biri olmaqla, kənd təsərrüfatı ilə qida emalı sənayesini birləşdirən strateji istiqamət hesab olunur. Bu sahədə

sahibkarlığın inkişafı yalnız süd istehsalının artırılması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda xammalın emalı, logistikanın təşkili, məhsulun bazara çıxarılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi və rəqabətqabiliyyətli istehsal sisteminin formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir (DSK, 2025a; Kooperasiya haqqında Qanun, 2016).

İqtisadçı N.A. Mülkümovun “Ölkənin ərzaq təminatında qida sənayesinin inkişafının rolu” adlı məqaləsi (2008-ci il, “Azərbaycan aqrar elmi” jurnalı, №2) qida sənayesinin regional inkişaf, daxili bazarın dayanıqlığı və ərzaq təhlükəsizliyi sistemindəki strateji əhəmiyyətini araşdırır. Tədqiqat xammaldan yüksək əlavə dəyərli məhsul alınmasının vacibliyini vurğulayır. Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması üçün həyata keçirilən geniş miqyaslı texniki, təşkilati, texnoloji, iqtisadi və s. tədbirlərə baxmayaraq respublikanın bir çox rayonlarında mövcud ehtiyatlardan hətta 30-40% səviyyəsində istifadə edilir (Mülkümov, 2008).

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2019–2024-cü illər ərzində ölkədə süd istehsalı davamlı artım nümayiş etdirmişdir. 2019-cu ildə süd istehsalı 2 150 817 ton olduğu halda, 2024-cü ildə bu göstərici 2 298 511 tona yüksəlmişdir. Beləliklə, beş il ərzində süd istehsalı təxminən 6,9 % artmışdır. Bununla yanaşı, istehsal həcminin artması süd və süd məhsulları üzrə daxili tələbatın tam ödənilməsi üçün kifayət etməmişdir. Özünü təminatmə səviyyəsinin 86,3 %-dən 83,9 %-ə enməsi göstərir ki, istehsalın artımı emal sənayesinin inkişaf tempi ilə uzlaşmamışdır. Bu isə ölkədə süd sənayesinin əsas probleminin xammal çatışmazlığı deyil, dəyər zəncirinin kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə əlaqədar olduğunu göstərir (DSK, 2025a).

Cədvəl 2. *Azərbaycanda süd sənayesinin əsas göstəricilərinin müqayisəsi*

Göstərici	2019	2024	Dəyişmə (%)
Süd istehsalı (ton)	2 150 817	2 298 511	+6,9
Süd və süd məhsulları idxalı (ton)	391 258	717 218	+83,3
Özünü təminatmə (%)	86,3	83,9	-2,4
Kərə yağı istehsalı (ton)	24 073	28 975	+20,4
Pendir istehsalı (ton)	51 357	55 000	+7,1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldə təqdim olunan göstəricilərdən göründüyü kimi, süd istehsalında müsbət dinamika müşahidə olunsa da, süd məhsullarının idxalı daha yüksək tempə artmışdır. Bu vəziyyət ölkədə emal sənayesinin daxili bazarın tələbatını tam ödəyə bilmədiyini göstərir. Xüsusilə kərə yağı və pendir kimi yüksək əlavə dəyər yaradan məhsullar üzrə idxaldan asılılıq sahibkarlıq fəaliyyətinin daha çox emal mərhələsində inkişaf etdirilməsinin vacibliyini təsdiq edir (O'Connell, 2018).

Regionlar üzrə aparılmış təhlillər göstərir ki, süd istehsalı ölkənin bütün iqtisadi rayonlarında eyni səviyyədə inkişaf etməmişdir. Qarabağ iqtisadi rayonu 372 166 ton süd istehsalı ilə ölkə üzrə lider mövqedədir. Sonrakı yerləri Mil-Muğan, Mərkəzi Aran və Lənkəran-Astara iqtisadi rayonları tutur. Bu dörd iqtisadi rayon birlikdə ümumi süd istehsalının yarıdan çoxunu formalaşdırır ki, bu da regional emal müəssisələrinin və logistika mərkəzlərinin məhz həmin bölgələrdə inkişaf etdirilməsinin iqtisadi cəhətdən daha məqsədəuyğun olduğunu göstərir (DSK, 2025a).

Cədvəl 3. *2024-cü ildə iqtisadi rayonlar üzrə süd istehsalı*

İqtisadi rayon	Süd istehsalı (ton)	Ümumi istehsalda pay (%)
Qarabağ	372 166	16,2
Mil-Muğan	262 035	11,4
Mərkəzi Aran	261 803	11,4
Lənkəran-Astara	243 723	10,6
Digər rayonlar	1 158 784	50,4

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Süd sənayesində sahibkarlığın inkişafına təsir edən əsas amillərdən biri istehsalın təşkilati modelidir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kooperativ əsaslı istehsal və emal sistemləri kiçik fermer təsərrüfatlarının bazara integrasiyasını asanlaşdırır, məhsulun maya dəyərini azaldır və keyfiyyətə nəzarəti gücləndirir (Kooperasiya haqqında Qanun, 2016). Azərbaycanda isə süd istehsalçılarından böyük hissəsi kiçik ailə təsərrüfatlarından ibarət olduğuna görə məhsulun standartlaşdırılması, soyudulması və emal müəssisələrinə çatdırılması prosesində müəyyən çətinliklər yaranır.

Sahibkarlığın inkişafına mənfi təsir göstərən əsas problemlər aşağıdakılardır:

- süd toplama məntəqələrinin kifayət qədər inkişaf etməməsi;
- soyuq zəncir infrastrukturunun məhdudluğu;
- kiçik fermerlərin maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının zəif olması;
- müasir emal texnologiyalarına investisiyaların azlığı;
- keyfiyyət standartlarının tətbiqi zamanı yüksək uyğunlaşma xərcləri;
- logistika və marketinq xidmətlərinin qeyri-kafi inkişafı.

Bu problemlər nəticəsində istehsal olunan südün bir hissəsi yüksək əlavə dəyər yaradan məhsullara çevrilmədən bazara çıxarılır və ya itkilərə məruz qalır. Nəticədə sahibkarlıq subyektlərinin gəlirliliyi azalır, emal müəssisələrinin xammalla təminatı qeyri-sabit xarakter daşıyır və daxili bazarda idxal məhsullarının payı yüksək olaraq qalır (Nazirlər Kabineti, 2018).

Bununla yanaşı, aparılmış təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda süd sənayesinin inkişafı üçün kifayət qədər əlverişli institusional baza mövcuddur. Dövlət tərəfindən aqrar subsidiyalar, güzəştli kreditlər, kənd təsərrüfatı texnikasının lizinq yolu ilə verilməsi, aqrar sığorta mexanizmlərinin tətbiqi və kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş dövlət proqramları sahibkarlığın genişlənməsi üçün mühüm imkanlar yaradır. Bu istiqamətdə görülmə tədbirlər Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilmiş prioritetlərlə üst-üstə düşür (Strateji Yol Xəritəsi, 2016). Lakin bu dəstək mexanizmlərinin daha çox dəyər zəncirinin emal və logistika mərhələlərinə istiqamətləndirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Bununla yanaşı, aqrar strukturun səmərəliliyi baxımından kiçik təsərrüfatların pərakəndəliyi məhsuldarlığın artırılmasına mane olan mühüm struktur problemlərdən biri kimi qiymətləndirilir (Atasov, 2017).

Respublikada aqrar sahədə ilk layihələrdən birini Avropa Birliyinin TACİS proqramı həyata keçirmişdir. TACİS proqramı çərçivəsində “Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə TACİS Yardımı” layihəsi 1994-1996-cı illəri əhatə etmişdir. Bu layihənin köməyi ilə kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı istiqamətlərinə dair tövsiyələr hazırlanmışdır. Aqrar bölmədə taxılçılıq, üzümçülük, pambıqçılıq, heyvandarlıq və ət-süd emalı sənayesinin inkişafı əsas sahə kimi müəyyənləşdirilmişdir. Kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi və irriqasiya sistemlərinin bərpası, kənd kreditinin strukturu, kənddə kreditləşmə metodlarının müəyyənləşdirilməsi layihənin əsas vəzifələrindən olmuşdur (İbrahimov, 2016, s. 116).

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, süd sənayesində sahibkarlığın inkişafı yalnız istehsalın həcmının artırılması ilə deyil, həm də innovativ idarəetmə yanaşmalarının tətbiqi, rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi, kooperasiya əlaqələrinin genişləndirilməsi və yüksək əlavə dəyər yaradan məhsulların istehsalının artırılması ilə mümkündür. Məhz bu istiqamətlərdə həyata keçiriləcək tədbirlər ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə, idxaldan asılılığın azaldılmasına və süd sənayesinin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə imkan verəcəkdir. Qida sənayesi müəssisələrində səmərəli marketinq nəzarəti sisteminin qurulması məhsulun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında həlledici amillərdən biri hesab olunur (Xeyirxəbərov, 2017).

Hüquqi bazanın iqtisadi təsiri ikilidir. Bir tərəfdən, subsidiyalar, aqrar sığorta, vergi güzəştləri və dövlət satınalmalarında üstünlük formalı sahibkarlığı daha cəlbəedici edir. Digər tərəfdən, qeydiyyat, gigiyena, laboratoriya, izlenəbilənlik və nəzarət tələbləri xüsusilə mikro və kiçik aktorlar üçün giriş xərclərini yüksəldir. Buna görə siyasətin əsas vəzifəsi nəzarəti zəiflətmək yox, həmin tələblərə uyğunlaşmanın xərclərini azaltmaqdır. Diferensial siyasət məhz burada vacib olur: mikro fermer üçün kollektiv toplama və xidmət; kiçik emalçı üçün ortaq laboratoriya və soyuq zəncir; orta müəssisə üçün investisiya və ixrac standartı dəstəyi. Bu nəticə hesabatın inferensiyasıdır. (Kooperasiya haqqında Qanun, 2016)

Cari vəziyyətin ümumi qiymətləndirməsi “orta güclü istehsal bazası, zəif integrasiya olunmuş emal ekosistemi” kimi ifadə oluna bilər. Azərbaycanın süd istehsal bazası kifayət qədər böyükdür və regionlar üzrə coğrafi yayılma genişdir. Buna baxmayaraq, süd və süd məhsulları üzrə özünütəminatmənin 83,9 faizdə qalması göstərir ki, sahibkarlığın ən zəif həlqəsi xammal istehsalı deyil, emal strukturunun və bazara çıxışın dərinliyidir. Süd toplama, soyuq zəncir, standartlaşmış müqavilə, keyfiyyətə əsaslanan qiymət, brend və məhsul portfeli inkişaf etmədən yalnız istehsal həcmnin artımı idxal təzyiqini əvəz edə bilmir (DSK, 2025b).

Cədvəl 4. Əsas problemlər və onların iqtisadi nəticəsi

Problem	Təsir mexanizmi	Nəticə
Toplama və soyutma şəbəkəsinin natamamlığı	Xammalın keyfiyyət itkisi və məsafə xərci artır	Emalçı stabil və təhlükəsiz xammal əldə etməkdə çətinlik çəkir
Kiçik və parçalanmış təchizat bazası	Həcmələr standart deyil, sövdələşmə dəyəri yüksəlir	Müqaviləli emal və brendləşmə zəifləyir
Keyfiyyətə bağlı qiymət signallarının zəifliyi	Daha yaxşı süd üçün əlavə gəlir yaranmır	Fermer motivasiyası aşağı qalır
Yem və iqlim riski	Maya dəyəri və məhsuldarlıq dəyişkən olur	Sahibkarın investisiya qərarı qeyri-müəyyənləşir
Uyğunluq xərcləri	Kiçik biznes üçün qeydiyyat, laboratoriya və gigiyena xərci yüksəkdir	Qeyri-formal satış kanalları möhkəmlənir
Bazar konsentrasiyası riski	Alış gücü bir neçə emalçıda cəmləşə bilər	Fermerlərin marjası zəifləyə bilər
Məhsul portfelinin dar olması	Yüksək dəyərli niş məhsullar formalaşmır	Daxili bazar və ixrac potensialı tam istifadə olunmur

Mənbə: Problemlər FAO-nun Azərbaycan üzrə zəncir təhlili, rəsmi statistika və normativ tələblərin birlikdə oxunuşundan çıxarılıb. (O'Connell, 2018)

Mənfi arqumentlərə baxmayaraq, sahənin potensialı yüksəkdir. Birincisi, xammal bazası regionlarda artıq mövcuddur. İkincisi, hüquqi baza sahibkarlığı qadağan edən yox, əksinə formalizasiya edən istiqamətdə dəyişib. Üçüncüsü, dövlət strategiyalarında rəqabətqabiliyyətli aqrar və emal istehsalı açıq prioritetdir. Dördüncüsü, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, KOB-ların və kooperativlərin bazara bağlanması aqrar dəyər zəncirini sürətlə transformasiya edə bilər. Buna görə əsas sual “sahə böyüyə bilərmi?” deyil, “hansı biznes model ilə böyüməlidir?” sualıdır.

Məqalənin məhdudiyyətləri də var. Son tam illik, sistemləşdirilmiş statistika 2024-cü ilə aiddir. Açıq rəsmi məlumatlarda süd alt-sektoru üzrə firma ölçülərinə görə fəaliyyət göstərən müəssisələrin ayrıntılı pay bölgüsü, xammal südünün keyfiyyət sinifləri, rədd edilən partiyalar, farm-gate qiymətlər və formal-qeyri-formal kanal bölgüsü vahid cədvəldə əlçatan görünür. Məqalə yazılarkən bu boşluqları sahə mü sahibləri, müəssisə sorğuları və DSK/AQTA-dan əlavə məlumat sorğuları ilə tamamlamaq məqsəduyğun olardı.

NƏTİCƏ

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, süd sənayesində qida məhsulları istehsalının inkişafında sahibkarlıq həlledici iqtisadi amillərdən biridir. Sahibkarlıq yalnız süd istehsalının artırılmasına deyil, eyni zamanda xammalın emalı, logistikanın təşkili, məhsulun bazara çıxarılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi və əlavə dəyər yaradan istehsalın genişləndirilməsinə mühüm təsir göstərir. Bu baxımdan süd sənayesinin dayanıqlı inkişafı istehsal həcmnin artırılması ilə yanaşı, dəyər zəncirinin bütün mərhələlərinin səmərəli təşkilindən asılıdır.

Araşdırma nəticələri göstərmişdir ki, Azərbaycanda son illər süd istehsalında artım müşahidə olunsa da, süd və süd məhsulları üzrə özünütəminatmə səviyyəsinin azalması emal sənayesinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin mövcud potensialdan tam istifadə edə bilmədiyini göstərir. Xüsusilə kərə yağı, pendir və digər yüksək əlavə dəyərli məhsullar üzrə idxaldan asılılığın qalması emal müəssisələrinin inkişaf etdirilməsinin və müasir sahibkarlıq modellərinin tətbiqinin zəruriliyini təsdiq edir.

Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, süd sənayesinin inkişafına mane olan əsas problemlər süd toplama sisteminin kifayət qədər inkişaf etməməsi, soyuq zəncir infrastrukturunun məhdudluğu, kiçik fermer təsərrüfatlarının bazara integrasiyasındakı çətinliklər, maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının məhdudluğu və keyfiyyət standartlarının tətbiqi ilə bağlı uyğunlaşma xərclərinin yüksək olmasıdır. Bu problemlərin aradan qaldırılması sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə və emal sənayesinin genişlənməsinə şərait yaradacaqdır.

Araşdırma göstərir ki, süd sənayesində sahibkarlığın inkişafı məqsədilə aşağıdakı istiqamətlər prioritet hesab edilə bilər:

- regional süd toplama və soyutma mərkəzlərinin yaradılması;
- kooperativ və klaster əsaslı sahibkarlıq modellərinin genişləndirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin güzəştli maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının artırılması;
- müasir emal texnologiyalarına investisiyaların təşviq edilməsi;
- rəqəmsal izlənilənlik və keyfiyyət nəzarət sistemlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi;
- yüksək əlavə dəyər yaradan süd məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi süd sənayesində sahibkarlığın yalnız istehsal prosesinin elementi kimi deyil, dəyər zəncirinin bütün mərhələlərini əlaqələndirən integrasiyaedici iqtisadi mexanizm kimi qiymətləndirilməsindədir. Məqalədə sahibkarlığın süd toplama, emal, logistika, marketinq və bazara çıxış proseslərinin əlaqələndirilməsi baxımından rolu kompleks şəkildə təhlil edilmiş və Azərbaycanın mövcud statistik göstəriciləri əsasında praktik nəticələr əldə edilmişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunmuş nəticələr aqrar siyasətin formalaşdırılmasında, kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafı proqramlarının hazırlanmasında, emal sənayesinin modernləşdirilməsində və süd məhsulları bazarında rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində qərarların qəbul edilməsində istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYATLAR

- Abbasov, V. H. (2007). Emal sənayesində sahələrarası əlaqələrin inkişaf problemləri. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu.
- Atasov, B. X. (2017). Aqrar sahənin strukturu və səmərəlilik problemləri (nəzəriyyə və praktika). Bakı.
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2018). Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin meyarlarının təsdiq edilməsi haqqında (Qərar № 556). <https://e-qanun.az/framework/41048>
- Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2008). Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı (2008–2015-ci illər). Bakı.
- Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2014). Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015–2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı. Bakı.
- Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2016). Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi.
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2025a). Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, 2025. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/agriculture_2025.pdf
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2025b). Ərzaq balansları, 2025. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/food_balances_2025.pdf
- Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2016). Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında. <https://e-qanun.az/framework/33348>

- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (n.d.). Smallholders in the value chain – Dairy development. <https://www.fao.org/dairy-production-products/socio-economics/smallholders-in-the-value-chain/en>
- Xeyirxəbərov, İ. M. (2017). Qida sənayesi müəssisələrində marketing nəzarətinin təşkili məsələləri. Azərbaycan Kooperasiya Texnologiya İqtisadiyyat və Ticarət İnstitutunun Elmi Əsərləri, (1), 118–124.
- İbrahimov, İ. H. (2016). Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. Bakı.
- Quseynova, N. S. (2011). Пищевая промышленность республики и основные направления её развития. Azərbaycan Kooperasiya Texnologiya İqtisadiyyat və Ticarət İnstitutunun Elmi Əsərləri, (3), 111–117.
- Mülkümov, N. A. (2008). Ölkənin ərzaq təminatında qida sənayesinin inkişafının rolu. Azərbaycan Aqrar Elmi, (2), 157–158.
- Nadirov, A. A. (2001). Müstəqil Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişaf məsələləri. Bakı.
- O'Connell, J., & Hradzsky, Z. (2018). Value chain gap analysis report on Azerbaijan. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/c7f2892f-e9e0-40bd-9ba2-031ebfa81b8f/content>

ABSTRACT

THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF FOOD PRODUCTION IN THE DAIRY INDUSTRY

Khanim Mammadli

Baku Business University, Baku, Azerbaijan

As a strategic sector of the agrarian economy, the dairy industry plays a vital role in ensuring food security, boosting rural employment, and developing the processing industry. This article evaluates the role of entrepreneurship in the development of dairy product manufacturing in Azerbaijan. The study employs comparative and analytical methods to examine official data from the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, legal and regulatory documents, and materials from the FAO, the World Bank, and other international organizations. The research reveals that despite the growth of milk production in the country, a reliance on imports for processed dairy products persists. Key factors contributing to this situation include an underdeveloped milk collection system, inadequate cold chain infrastructure, challenges regarding the market integration of small-scale producers, and the uneven geographical distribution of processing facilities. The study concludes that fostering entrepreneurship, expanding cooperative mechanisms, upgrading logistics infrastructure, and adopting innovative processing technologies can significantly enhance the competitiveness of the dairy industry. The article also puts forward practical recommendations for the development of entrepreneurship in the dairy industry.

Keywords: *entrepreneurship; agro-processing; food production; milk and dairy products; food security.*

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ПРОИЗВОДСТВА ПИЩЕВОЙ ПРОДУКЦИИ В МОЛОЧНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Ханым Мамедли

Бакинский Бизнес Университет, Баку, Азербайджан

Являясь стратегически важным сектором аграрной экономики, молочная промышленность играет ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности, повышении уровня занятости в сельской местности и развитии перерабатывающей отрасли. В данной статье оценивается роль предпринимательства в развитии производства молочной продукции в Азербайджане. В ходе исследования с применением сравнительного и

аналитического методов были изучены официальные данные Государственного статистического комитета Азербайджанской Республики, нормативно-правовые акты, а также материалы ФАО, Всемирного банка и других международных организаций. Анализ показал, что, несмотря на рост объемов производства молока в стране, сохраняется зависимость от импорта переработанной молочной продукции. К числу основных факторов, обуславливающих такую ситуацию, относятся недостаточно развитая система сбора молока, нехватка инфраструктуры «холодовой цепи», трудности с интеграцией мелких производителей в рыночные отношения и неравномерное географическое размещение перерабатывающих предприятий. Авторы приходят к выводу, что стимулирование предпринимательства, расширение кооперации, модернизация логистической инфраструктуры и внедрение инновационных технологий переработки способны существенно повысить конкурентоспособность молочной отрасли. В статье также представлены практические рекомендации по развитию предпринимательства в данной сфере.

Ключевые слова: *предпринимательство; агропереработка; производство продуктов питания; молоко и молочная продукция; продовольственная безопасность.*